

סימן יג

- גילוי דעת-תורה בענין מיתת המוח

שני גילוי-דעת של

הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ויבל"א הגרי"ש אלישיב

לפני "ניסוי הכבשה" ולאחריו

ראשי פרקים:

- פרק א – מבוא
- פרק ב – שני גילוי-דעת בענין מיתת המוח
- פרק ג – שלש שיטות
 1. ועדת הרבנים להשתללות ומועצת הרה"ר
 2. הגר"א ולדינברג והגר"ש וואזנר
 3. הגרש"ז אויערבאך
- פרק ד – חזרתו הראשונה של הגרש"ז א
- פרק ה – ניסוי הכבשה
- פרק ו – חזרתו השניה של הגרש"ז א
- פרק ז – גילוי-דעת הלכתי אחרון

פרק א. מבוא

בתחילת תשמ"ז הגישה ועדת ההשתללות שמונתה ע"י הרבנות הראשית את המלצותיה. הועדה כללה תלמידי חכמים ורבנים מחוגים שונים, ולפי קביעת הרבנים הראשיים צורפו אליה שני רופאים שתחום התמחותם כולל רפואה והלכה¹. הועדה שמעה חוות דעת של מומחים במרכז הרפואי שערי-צדק בירושלים וקיימה פגישה עם בכירי הרופאים בבית החולים הדסה בעין כרם. הועדה המליצה לקבוע כי בתנאי בקרה קפדניים, מוות מוחי-נשימתי (הפסקת הנשימה באופן בלתי הפיך המאומת על ידי קביעה ברורה של מות גזע המוח)

1. הועדה כללה את שני הרבנים הראשיים לישראל – הגר"א שפירא והגר"מ אליהו, זקן חברי מועצת הרה"ר – הגר"ש ישראלי, הדיין הגר"נ גולדברג (חתן הגרש"ז אויערבאך), הגר"מ לאו, הגר"ח שלוש, והרופאים הרב ד"ר א' שטינברג והרב ד"ר מ' הלפרין. הגר"א וולדינברג התבקש והסכים להשתתף בדיוני הועדה, אך בגלל סיבות השמורות נמנע מלבוא לישיבות ולדיונים. כמו כן, חלק מגדולי הפוסקים סירבו ליטול חלק בדיון חשוב זה, כשהסיבה העיקרית היתה חוסר אמון בהסכמים עם הממסד הרפואי, לאור נסיון לא מעודד בעבר. (ראה מ' הלפרין, הרפואה המודרנית בראי ההלכה, סקירה חודשית 6, 33-44 (1987) בעמ' 42-43 שם.)

אכן מוגדר כמוות על פי ההלכה. מסקנות הועדה הוצגו בפני מליאת מועצת הרבנות הראשית ואושרו (עם שינויים קלים) פה אחד על ידי המועצה ביום ב', א' במרחשון תשמ"ז.²

לפני פרסום החלטת הרה"ר, פנה חבר ועדת ההשתלבות הרב ד"ר אברהם שטינברג לגר"י וייס זצ"ל (בעל המנחת יצחק וגאב"ד העדה החרדית בירושלים), והציע להמציא לו נתונים רפואיים עדכניים בנושא לשם דיון הלכתי חדש.³ הגר"י וייס לא רצה לדון בעצמו בנדון, אך הביע את רצונו לדון בנושא יחד עם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ויבל"א הגר"ש אלישיב.⁴

אירגון הדיון המשותף לא הסתייע, אך שלושת הגאונים הנ"ל נמנעו מלהגיב בפומבי לטוב או למוטב על החלטת מועצת הרבנות הראשית. שתקה זו נמשכה קרוב לחמש שנים.

השתיקה נשברה בעקבות טענה פומבית של רב מפורסם בארה"ב, על פיה תומך הגרש"ז אויערבאך בפסיקת מועצת הרה"ר המכירה במוות מוחי. התעוררה אז סערה בעולם התורה בארה"ב ומועצת גדולי התורה של אגודת ישראל בארה"ב שלחה משלחת רבנים לישראל לברר מהן באמת עמדות הגרש"ז והגר"ש א.

פרק ב. שני גילויי-דעת בעניין מיתת המוח

בעקבות הסערה וביקור משלחת הרבנים מארה"ב, נוסח גילוי דעת תורה בעניין מיתת המוח ונחתם ביום י"ח מנחם אב תשנ"א ע"י הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ויבל"א הגר"ש אלישיב. גילוי-דעת זה יוגדר להלן כ"גילוי הדעת הראשון".

יום ח"י מנ"א תנש"א

בס"ד

נתבקשנו לגלות דעתינו, דעת תורה, בענין השתלת הלב או שאר איברים לצורך חולה מסוכן בזמן שלב התורם פועם ומוחו כולל גזע המוח אינו מתפקד כלל הנקרא "מיתת המוח" – דעתנו שאין שום היתר להוציא אף אחד מן איבריו ויש בזה משום שפיכת דמים.

שלמה זלמן אויערבאך

יוסף שלום אלישיב

2. הנוסח המלא של החלטת מועצת הרבנות הראשית מובא בספר **אסיא ו**, עמ' 27-32.

3. לאור מה שפסק הגר"י וייס שנים רבות קודם לכן **במנחת יצחק** חלק ה, סי' ז-ח.

4. א' שטינברג, קביעת רגע המוות – סקירת עמדות, **אסיא** נג-נד, עמ' 5-16, קביעת רגע המוות עמ' 277-288.

גילוי הדעת הראשון פורסם כמודעה לעיתונות החרדית, ופורסם כעבור שבעה שבועות⁵. הסתו עבר, הגשם חלף הלך לו, ואז, כעבור חודשים רבים (ד' אייר תשנ"ב), נכתב ונחתם גילוי דעת חדש בנושא ע"י שני הגאונים הנ"ל.

בס"ד

ד' אייר תשנ"ב

נתבקשנו לגלות דעתינו, דעת תורה, בענין השתלת הלב לצורך חולה מסוכן, וכן בענין השתלת שאר איברים לצורך חולים שיש בהם סכנה – הנה כל זמן שהוא מונשם ולב התורם פועם, ואפילו במקרה שכל מוחו כולל גזע המוח אינו מתפקד כלל, הנקרא "מיתת המוח", עם כל זה דעתנו שאין שום היתר להוציא אף אחד מן איבריו, ויש בזה חשש שפיכת דמים.

שלמה זלמן אויערבאך

יוסף שלו אלישיב

גילוי הדעת האחרון פורסם גם הוא בעתונות החרדית⁶. גילוי הדעת האחרון נוסח מחדש ונמסר לפרסום בעקבות שינוי עקרוני מסויים שחל בדעת הגרש"ז אויערבאך, שינוי שבעקבותיו נפוצו בארץ ובחו"ל שמועות מוטעות על פיהם חל שינוי גם הלכה למעשה בעמדתו של הגרש"ז⁷.

המעין בשני גילויי הדעת יבחין שיש ביניהם כמה הבדלי נוסח כשבגילוי הדעת המאוחר הדברים חודדו והובהרו יותר. בנוסף להבדלי הנוסח, קיים גם הבדל מהותי. בנוסח האחרון הוחלפה מילה משמעותית אחת: "**משום**".

בגילוי הדעת הראשון נאמר לגבי מי שנמצא במוות מוחי, שיש בהוצאת איבריו "**משום** שפיכות דמים", דהיינו מדובר במעשה רציחה לכל דבר⁸, בעוד שבגילוי הדעת המאוחר נאמר שבהוצאת איבריו יש "**חשש** שפיכות דמים". הוי אומר שאף כי אין היתר להוציא ממנו אברים, בכל זאת המוציא איננו ודאי רוצח אלא ספק בלבד.

מה עומד מאחורי השינוי המהותי הזה בנוסח גילוי הדעת? להבהרת הדברים נועדה סקירה קצרה זו.

5. **יתד נאמן**, י"ב בתשרי תשנ"ב (20.9.91) עמוד ראשון. צילום כתב היד עם חתימות הגאונים נמצא בידי הרב פרופ' א"ס אברהם (בעל הנשמת אברהם) שליט"א.

6. **יתד נאמן**, ח' באב תשנ"ב (7.8.92) עמוד ראשון. גילוי הדעת המודפס פורסם בצמוד לצילום כתב היד החתום ע"י הרבנים הגאונים. ביומון המודיע, ט"ו באב תשנ"ב (14.8.92) צוטט פסק ההלכה הזה מילה במילה בתוך ידיעה מאת סופר המודיע, תחת הכותרת: "פוסקי הדור חוזרים וקובעים כי אסור בהחלט להשתיל לב כל עוד הוא פועם".

7. ב' ברקוביץ, **יתד נאמן**, שם.

8. כך היא משמעות הביטוי "יש בו משום..." בש"ס ובפוסקים.

פרק ג. מוות מוחי – שלש שיטות

על משמעותו ההלכתית של מוות מוחי קיימות היום בעולם התורה שלש שיטות עיקריות: שיטת ועדת הרבנים להשתללות שהתקבלה ע"י מועצת הרבנות הראשית, שיטת הגר"א ולדינברג והגר"ש וואזנר, ושיטת הגרש"ז אויערבאך.⁹

שיטה ראשונה: ועדת הרבנים להשתללות ומועצת הרה"ר

שיטה זו מתבססת על דברי החת"ם סופר¹⁰ והגר"מ פיינשטיין זצ"ל¹¹ ופרשנותם לסוגיית הגמ' ביומא פה, א. לדעתם הפסקת הנשימה באופן בלתי הפיך מהווה את הסימן ההלכתי העיקרי לקביעת מוות. בעבר וגם כיום בתנאים רגילים, אי-ההפיכות של הפסקת הנשימה מתאשרת על ידי העדר פעילות לב בפרק זמן נדרש. אולם היום כשניתן לאשר את אי-ההפיכות של הפסקת הנשימה באמצעות בדיקות המדגמות את מותו של גזע המוח שהוא המרכז המפעיל את הנשימה הטבעית, אין שום סיבה שלא להסתפק באישור אי-הפיכות זו באמצעות קביעת מות המוח. במיוחד לאור העובדה שהיו לא פעם טעויות נדירות בקביעת מוות לבבי-נשימתי, בהם קם "המת" לתחיה, בעוד שלא הודגמו עד היום טעויות כאלה אחרי קביעת מוות מוחי-נשימתי.

זוהי גם דעתם של הרשל"צ הגר"ע יוסף, ראב"ד העדה החרדית הגר"מ שטרנבוך, של הרבנים הראשיים דהיום וכן של חברי מועצת הרבנות הראשית דהיום. (אסיא פז-פח, סיון תש"ע, עמ' 77-80; 96-99).

שיטה שנייה: הגר"א ולדינברג זצ"ל¹² ויב"א הגר"ש וואזנר¹³

שיטה זו מתבססת בעיקרה על הבנה מסויימת בדברי החכם צבי¹⁴, על פיה דווקא הפסקת פעילות הלב היא הסימן ההלכתי הקובע מוות. לשיטה זו, השימוש בבדיקת נשימה נובע אך ורק מרגישותה הרבה של בדיקת הנשימה, רגישות העולה במידה רבה על השיטות העתיקות לקביעת הפסקת פעילות הלב, ולא ממעמדה ההלכתי של הנשימה. לכן, בימינו כאשר ניתן לוודא במדויק אם

9. שיטתו של הגר"ש אלישיב לא מוזכרת כאן עקב אי בהירות מסויימת וקוצר הבנתו. מצד אחד הגר"ש"א חתם בכתב ידו גם על גילוי הדעת האחרון יחד עם הגרש"ז"א. מצד שני שמעתי אומרים בשמו דברים שונים מעט, אף שלא ראיתם כתובים על ידו אחרי ניסוי הכבשה. עקב קוצר הבנתי נמנעתי מצירופו כאן, לא לשיטת הגרש"ז אויערבאך ולא לשיטת הגר"א ולדינברג והגר"ש וואזנר.

10. שו"ת חת"ם סופר י"ד, שלח, מובא בספר קביעת רגע המוות עמ' 65-71.

11. ראה: אגרות משה חלק יורה דעה ג, סי' קלב; ספר אסיא ו, עמ' 29, קביעת רגע המוות עמ' 312 בהע' 17. חיזוק להבנה זו בדעת הגר"מ נלמד ממכתבו המאוחר לד"ר בנדי, ספר אסיא ז, עמ' 148-148א, קביעת רגע המוות עמ' 233-234. וראה שם עוד בעמ' 148-148א, ועמ' 235-241.

12. ספר אסיא ז, עמ' 149-162, קביעת רגע המוות עמ' 205-216.

13. ספר אסיא ז, עמ' 163-165, קביעת רגע המוות עמ' 217-219.

14. שו"ת חכם צבי סי' עד-עז, מובא בקביעת רגע המוות עמ' 76-91.

הלב פועם או שחדל, אין תחליף לבדיקת פעילות הלב, וכל עוד הלב פועם האדם נחשב כחי לכל דבר.

שיטה שלישית: שיטת הגרש"ז אויערבאך

הגרש"ז אויערבאך לא הכיר במוות מוחי-נשימתי כשלעצמו. אך הוא דן במוות מוחי מצד אחר לגמרי:

הלכה פסוקה היא כי יתכנו מקרים בהם אדם (או חיה) יהא מוגדר כמת על פי ההלכה אפילו אם לבו ממשיך לפעום. הדוגמא הבולטת ביותר היא המשנה במס' אהלות¹⁵ "הותזו ראשיהם – אף על פי שמפרסין טמאין (טומאת מת)". הרחבת דין זה לדוגמאות נוספות מובאת במסכת חולין¹⁶ וברמב"ם¹⁷. המשותף לכל המקרים הללו הוא שהאדם שנחבל באחד האופנים הללו נחשב כמת אפילו אם עדיין אברי גופו מפרסין ולבו ממשיך לפעום. אם מצב כזה מתרחש בין כותלי בית החולים, לדעת הגרש"ז אויערבאך ניתן על פי ההלכה להשתמש בלב הפועם של ההרוג¹⁸. אין ספק שמצב כזה איננו מצוי כלל ואינו מהווה אפשרות מעשית להשתלט לב.

הגרש"ז אויערבאך, כפי שהסביר לשואליו באותם הימים, הבין את דין המשנה בצורה רחבה יותר. על פי הבנתו מוות של המוח כולו, שווה מבחינה הלכתית, להתזת הראש. חשוב לשים לב כי לשיטת הגרש"ז מוות מוחלט של המוח קובע מוות הלכתי למרות שהלב פועם, ושלא כהבנה בדעת החכם צבי.

אולם לגבי מצב של מות המוח, הגרש"ז למד כך רק להלכה ולא למעשה. הרב פרופ' אברהם מסר לו בצדק כי בדיקות האנגיוגרפיה (בדיקת זרימת דם למוח) שהיו קיימות אז אינן מוחלטות ו"קשה להסתמך בוודאות על בדיקה (או בדיקות) הבאות לקבוע שיש העדר מוחלט של זרימת דם למוח וכתוצאה מכך להניח בוודאות שכבר התרחש רקבון של כל המוח"¹⁹. גם לגבי מוות מוחלט של

15. אהלות פרק א משנה ו.

16. חולין כא, א.

17. טומאת מת פ"א הלכה טו.

18. בניגוד לדעתו החריגה של הרב י. בלידשטיין, **הדרום** לג (תשל"א), 73-75, המבדיל בין מצב של מיתה גמורה לבין מצב של התזת הראש שאמנם מטמאה מחיים, אך אין זו מיתה. לשיטת הרב בלידשטיין כמובן אסור להשתמש בלב של מותז ראש, שהוא נחשב כחי למרות שבאותה שעה הוא כבר מטמא טומאת מת. אמנם אין דבריו מסתברים כלל, שכן משמעות המשנה שהותז ראשו כלול בגדר המוזכר בראש המשנה: שיצאה נפשו, וא"כ דינו כמת לכל דבר. וכן מבואר באגרות **משה** י"ד ח"ב, קע"ד ענף א'. ולשון המשנה בחולין ט, א, עד שתמות או עד שיתז את ראשה, הכוונה עד שתידום ללא כל תנועה (עפ"י הכתוב "וימת לבר" – ש"א כה, לז), או עד שיתז את ראשה, אף שאיננה דוממת אלא מפרסת כזנב הלטאה שכבר יצאה נפשה.

19. לשון פרופ' א"ס אברהם **בנשמת אברהם** כרך רביעי (השלמות לד' חלקי השר"ע) חלק י"ד, סי' שלט, ס"ק א, עמ' קלו.

כל המוח הגרש"ז אויערבאך לא היה מוכן לקבוע מסמרות. הלכה למעשה הגרש"ז אמר לרב פרופ' א"ס אברהם²⁰:

"שעדי שחליטו גדולי הדור שחולה כזה נקרא מת, חייבים להמשיך להזינו ולטפל בו ככל חולה המחוסר הכרה, ולו יצוייר שיצטרך לעשות את זה ע"י חילול שבת, צריך לעשות כן. אך כמובן אין לעשות שום פעולת החיאה." עכ"ל.

פרק ד. חזרתו הראשונה של הגרש"ז אויערבאך

שנים ספורות לאחר פרסום החלטת מועצת הרבנות הראשית הובאו לידיעתו של הגרש"ז אויערבאך ידיעות בעיתונות הכללית ופירסומים בספרות הרפואית, על פיהם "נשים בהריון שמתו מוות מוחי לפי כל ההגדרות, ושהרופאים המשיכו להנשימן, להזינן ולטפל בהם עד שנולד (בניתוח קיסרי) ילד חי ובריא"²¹. כתוצאה ממידע זה חזר בו הגרש"ז א מסברתו המקורית והבהיר כי לאור המידע הזה "יש הוכחה נגד המוות המוחי מגמ' ערכין ז, א. שכן מבואר שם, שמעוברת שמתה מוות טבעי, עוברת תמיד מת לפניה, ולפי הידוע כיום ניתן לילד עובר חי מאשה מעוברת שנקבע לה מוות מוחי. ומה שמתירה הגמ' שם לחלל שבת כדי לקרוע את כריסה של מעוברת לצורך הצלת הולד, וכתב שם רש"י דזימנין דאיהי מייתא ברישא, חילק הגאון (שליט"א) [זצ"ל] בין אשה שישבה כבר על המשבר, שאז ניתן במדה רבה הקשר החיוני בין האם לעובר, ולכן יתכן לעיתים שהאם תמות קודם העובר, לבין מעוברת בשלבי הריון מוקדמים יותר, שאז תמיד העובר מת קודם. ולכן סבר הגאון (שליט"א) [זצ"ל] שלא יעלה על הדעת שמעוברת שמתה תוכל ללדת ילוד חי"²².

מכאן הסיק אז הגרש"ז א כי בנטילת איברים ממי שליבו פועם יש **משום** שפיכות דמים גם אם הוא מת מוות מוחי מלא.

בעקבות טענה פומבית של רב אורתודוקסי מפורסם בארה"ב, על פיה תומך הגרש"ז אויערבאך בפסיקת מועצת הרה"ר המכירה במוות מוחי²³, התרחשה בעולם התורה בארה"ב סערה. מבחינת העיתוי, הסערה פרצה אחרי חזרתו הראשונה של הגרש"ז א, בעת שסבר להלכה כי גם מוות מוחי מלא של כל תאי המוח איננו מוות כלל, כמוכח מסוגיית ערכין לאור הדיווחים הרפואיים על לידת

20. **נשמת אברהם** כרך רביעי (השלמות לד' חלקי השו"ע) חלק יר"ד, סי' שלט, ס"ק א, עמ' קלח.

21. **נשמת אברהם** כרך רביעי (השלמות לד' חלקי השו"ע) חלק יר"ד, סי' שלט, ס"ק א, עמ' קלו-קלז, עם ההפניות לספרות הרפואית.

22. א' שטינברג, קביעת רגע המוות – סקירת עמדות, **אסיא** נג-נד, עמ' 5-16, קביעת רגע המוות עמ' 277-288.

23. בעקבות דעתו של אותו רב מפורסם, בסיון תש"ן פרסמה הסתדרות הרבנים של ארה"ב (RCA) נוסח 'צוואה מחיים' שכלל קביעה חד-משמעית שהמוות המוחי הוא מוות ע"פ ההלכה (שטינברג, שם). פרסום זה יחד עם קביעתו הפומבית של אותו רב, חוללו את הסערה בארה"ב.

ולדות חיים לנשים הרות ש"מתו" מוות מוחי. משלחת רבנים מארה"ב נפגשה עם הגרשז"א והגרש"א, וביום ח"י מנחם אב תשנ"א חתמו הגרשז"א והגרש"א על גילוי הדעת הראשון בו נקבע כי בהוצאת איברים ממי שמת מוות מוחי (ולבו פועם) יש "משום שפיכות דמים", דהיינו שמדובר במעשה רציחה לכל דבר. בעיתונות החרדית פורסם גילוי הדעת הזה כעבור שבעה שבועות.²⁴

פרק ה. ניסוי הכבשה

בעקבות פרסום גילוי הדעת הראשון נפגש הרב פרופ' שטינברג פעמים אחדות עם הגרשז"א ואיערבאך. במפגשים אלו הסביר הגרשז"א את פסק ההלכה בגילוי הדעת על פי ההוכחה ממסכת ערכין כנגד ההכרה במות המוחי. במהלך הדיון עם הגרשז"א בכל זאת עלה ספק בנכונות ההוכחה הזו, לאור העובדה שבימינו נשתנו התנאים הרפואיים וקיימים אמצעי החיאה משוכללים כולל מכשירים להנשמה מלאכותית שלא היו בזמן חז"ל. משום כך עלה הספק שמא למרות הגמרא בערכין, בכל זאת בזמננו יתכן שמעוברת שמתה בודאות לפני שישבה על המשבר, בכל זאת תוכל ללדת ולד חי. אם כן, מתבטלת הוכחת הגרשז"א מהסוגיא בערכין. כדי לברר את הספק ביקש הגרשז"א ואיערבאך מהרב פרופ' שטינברג ומהרב י' שפרן לבצע ניסוי רפואי שיוכל להראות אם יש ממש בספק הנדון.²⁵

הרעיון הניסויי היה לקחת כבשה בשבוע הריון מתקדם. בחדר ניתוח וטרינרי לנתק את ראשה מגופה תוך כדי חסימת כלי הדם הצואריים, מתן הנשמה מלאכותית ומתן טיפול תרופתי נמרץ לשמירה על לחץ הדם. לאחר המתנת פרק זמן משמעותי לילד את הכבשה כרותת הראש בניתוח קיסרי.

אם הנסיון יצליח ויולד טלה חי, אמר הגרשז"א, תשלל ההוכחה מסוגיית ערכין. שהרי התזת ראש קובעת מוות לכל הדעות כמבואר בעדויות (א, ו), ולידת הטלה החי תוכיח שבתנאי הנשמה וטיפול נמרץ בן ימינו אפשרי שהאם תמות לפני העובר גם טרם ישיבה על משבר.

ניסוי הכבשה בוצע בחורף פעמים (בחודש שבט תשנ"ב)²⁶ בנוכחותי. הניסוי הראה שניתן ליילד טלה חי זמן משמעותי אחרי התזת ראש הכבשה ההרה, ובכך הוכיח שבתנאי הנשמה וטיפול נמרץ בן ימינו אפשרי שהאם תמות לפני העובר גם טרם ישיבה על משבר.

24. יתד נאמן, י"ב בתשרי תשנ"ב (20.9.91) עמוד ראשון.

25. א' שטינברג שם.

26. בימים ד' שבט וי"ז שבט תשנ"ב. שטינברג שם

פרק ו. חזרתו השניה של הגרש"ז אויערבאך

בעקבות ניסוי הכבשה כתב הגרש"ז אויערבאך לבעל הנשמת אברהם²⁷:

"לפי זה נתבטלה ההוכחה שלי מזה שאמרו בגמ' דעובר קדים ומיית, וצריכים לומר שאם האמא צמודה למכונת הנשמה יכול שפיר העובר להשאר חי גם לאחר מיתת האם. אולם למעשה אין זה משנה כלל את המסקנה הקודמת שעדין יש **חשש**²⁸ של הזזת הגוסס ... ובא"י אסור.

מהו בדיוק ה"חשש" שנשאר, הסביר הגרש"ז אויערבאך לרב פרופ' שטינברג²⁹:

"באופן עקרוני, אדם שמוחו כולו מת באופן מוחלט, כשאין אף תא חי במוחו, ייתכן שהוא מת אף אם לבו פועם על ידי מכשיר הנשמה. ... אין אדם שמוחו מת נחשב כמת אלא אם הוכח באופן מוחלט וללא כל ספק, **שכל** המוח כולו מת. מות גזע המוח הוא הכרחי אבל לא מספיק, היינו בהיות גזע המוח חלק מהמוח, ברור שגם הוא צריך להיות מת כדי שהאדם יחשב כמת, אבל אין זה מספיק לקבוע מותו של האדם אם הוכח רק שגזע המוח מת, אלא צריך שיוכח שכל המוח כולו מת דווקא. ... אי לכך, אדם שהרופאים קבעו שמוחו מת בכל הדרכים הידועות כיום [תשנ"ד], אבל הוא עדיין מונשם באופן מלאכותי וליבו פועם – דינו כ**ספק** מת **ספק** גוסס³⁰".

ז. גילוי-דעת הלכתי אחרון

בחזרתו השניה, חזר הגרש"ז לעמדתו המקורית, על פיה מוות של כל תאי המוח פירושו מוות של החולה כמי שהותז ראשו, אלא שברמת המציאות, גם אם נקבע מוות מוחי ע"י הרופאים, עדיין קיים ספק אם באמת כל תאי המוח מתו. מחמת ספק זה הגדיר הגרש"ז א כספק מת ספק גוסס את מי שנקבע כי מת מוות מוחי, וממילא כל הפוגע בו עובר על **ספק** [או **חשש**] שפיכות דמים.

27. **נשמת אברהם** כרך רביעי (השלמות לד' חלקי השו"ע) חלק י"ד, השלמה לסי' שלט סעיף א, עמ' קעה. וראה עוד במכתבו של הגרש"ז א לד"ר שולמן מיום י' כסלו תשנ"ה (**אסיא** נו, עמ' 122, קביעת רגע המוות עמ' 262) "שמי שמת מות מוחי, לפי דין תוה"ק עדין דינו כספק גוסס...".

28. ההדגשה שלי – מ"ה.

29. א' שטינברג, קביעת רגע המוות – סקירת עמדות, **אסיא** נג-נד, עמ' 5-16, קביעת רגע המוות עמ' 195-204. בשיחה יזומה על ידו, הודיע לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בשנת חייו האחרונה, כי את דעתו המוסמכת הברורה בנושא קביעת מוות יש לראות במאמרו המקיף הזה של ד"ר שטינברג, ומשום כך אף בקש ממני לפרסם את המאמר בהקדם.

30. כי הבדיקות הרפואיות הקיימות אינן מספקים ודאות מלאה למות כל תאי המוח, ולכן מכלל ספק לא יצאנו. אלא שהספק אינו בין חי למת, אלא לכל היותר בין גוסס למת.

לאחר ניסוי הכבשה וחזרת הגרשז"א לעמדתו המקורית, הופצו שוב שמועות מוטעות בציבור. הופץ כאילו חזר בו הגרשז"א לא רק מהדין העקרוני אלא גם מהאיסור המעשי על הוצאת איברים ממי שמוחו חדל מלפעול. בעקבות שמועות אלו, נחתם גילוי דעת אחרון ע"י הגרשז"א והגרש"א שפורסם גם הוא בעתונות החרדית³¹. גילוי הדעת היה הפעם דומה לגילוי הדעת הראשון. דומה, אבל לא זהה. המעיין בשני גילויי הדעת יבחין שיש ביניהם כמה הבדלי נוסח כשבגילוי הדעת המאוחר הדברים חודדו והובהרו יותר. בנוסף להבדלי הנוסח, קיים גם הבדל מהותי. בנוסח האחרון הוחלפה מילה משמעותית אחת: "משום".

בגילוי הדעת הראשון נאמר לגבי מי שנמצא במוות מוחי, שיש בהוצאת איבריו "משום שפיכות דמים", דהיינו מדובר במעשה רציחה לכל דבר³², בעוד שבגילוי הדעת המאוחר נאמר שבהוצאת איבריו יש "חשש שפיכות דמים". הוי אומר שאף כי אין היתר להוציא ממנו אברים, בכל זאת המוציא איננו ודאי רוצח אלא ספק בלבד, ובפעולתו, אם כן, אין בה אלא חשש, דהיינו ספק שפיכות דמים.

הבדל זה מובן היטב לאור הסבריו של הגרש"ז אויערבך בכתב ובע"פ לפרופ' אברהם, לד"ר שולמן, ולפרופ' שטינברג. נראה כי בכך מתבארת נכונה דעתו של הגרש"ז אויערבך זצ"ל לאחר חזרתו לעמדתו המקורית.

המעיין יבחין כי יתכנו מצבים בהם יהיה לא רק הבדל הלכתי תיאורטי אלא גם הבדל הלכתי מעשי בין סברת הגרשז"א לפני ניסוי הכבשה לבין סברתו לאחריו וחזרתו לעמדתו המקורית. כך אכן כתב הרב פרופ' שטינברג בסוף מאמרו³³, מאמר עליו עבר פעמים רבות עם הגרש"ז אויערבך לפני שהגרשז"א אישרו ובקש ממני לפרסמו³⁴. דיון מפורט יותר בסוגיא ההלכתית רפואית ואפיון מצבים אלו, חורג ממסגרת סקירה זו.

דיון מקיף בשיטות השונות בסוגיא קשה זו מובא בספר קביעת רגע המוות שבהוצאת מכון שלזינגר (תשס"ח), ובהשלמות לספר קביעת רגע המוות שהובאו באסיא פז-פח, עמ' 70-99.

31. **יתד נאמן**, ח' באב תשנ"ב (7.8.92) עמוד ראשון. גילוי הדעת המודפס פורסם בצמוד לצילום כתב היד החתום ע"י הרבנים הגאונים, וצוטט בהמודיע ביום ט"ו באב תשנ"ב (14.8.92).

32. כך היא משמעות הביטוי "יש בו משום..." בש"ס ובפוסקים.

33. שטינברג שם, בפרק המסקנות, פסקה 2, ד, (קביעת רגע המוות עמ' 204).

34. ראה גם הע' 29 לעיל.